

Móricz Zsigmond és szülőföldje

Amikor hatvanéves korában befejezte *Életem regénye* című halhatatlan művét, visszaidézte minden áldott élményét, amely a szülőföld tájaihoz, embereihez, családjához és a hazához bilincselte. Ezzel búcsúzott a könnyesen szép emlékektől:

„Ma három hónapja, egyetlen pihenő napom, sem éjszakám nem volt. Egyetlen izzásban égett az agyam: talán soha ennyire nem fűtött át a tűz.

Újraéltem egész életemet.

S nem is kívánok többé magammal foglalkozni.

Tízéves koromig több történet velem, mint azóta ötven év alatt.

Írhatnám még világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.

A többi a regényekben megírtam.”

Feltárul ebben a regényben Csécsé: a „boldog sziget”; Istvándi: a „földrengések után” címmel, s Prügy: „a feledhetetlen szenvedések” korszaka. Mindaz, ami a *Légy jó mindhalálig* Nyilas Misijét foglalkoztatta az 1919-es kommunizmus után elszenvedett sérelmei miatt. Vagyis a szülőföld szeretete, amiről így vallott: „Nálam, ahol igazán a gyermekkorra szorul minden emlékkép, valóban úgy tűnik föl, mint valami objektumnak az emberre gyakorolt hatása. A szülőföld keretében mit találok? ... Számomra Csécsé szín, hang, íz, szag és tapintás. Az őt érzék indukciója kitölti a szülőföld minden élményét. S mivel a csecsemő bárhol és bármiként is élt az első három évében, hacsak megvolt az ennivalója, csak boldog tudott lenni: ezért minden, ami erre a boldog időre emlékeztet, örömezzéseket kelt benne.”

De így vagyunk ezzel mindannyian, akik a szülőföldtől távol estünk, s őrizzük magunkban a valóságban már régen megváltozott világot. „Boldog órák szép emlékeként” a szépitő messzeségből lelkesít bennünket élményeink tisztaságának csodás világa. Móricz már pályája elején rájött, hogy a szatmári világ, az áldott „fekete föld” mennyire különbözik más tájaktól: „Az én pátriám más, Szatmár megye már Erdély partiuma, a mi falvaink picik, a mi házaink rajzosabbak, kerítéseink vesszőből font garádjai; festői táj; meglíbenő Tiszszapart; gyönyörű lombos fűzesek; vidám pirosarcú földiek, fehérgubás apró őslények, nagyot mondók s nagyot kacagók, s magukat agyondolgozók.”

Szükséges ma, születésének századik évfordulóján, emlékezetünkbe idézni a gyermekkorban lelkébe ivódott világ továbbélését műveiben. Nem tudatosítottuk, hogy hogyan is őrizhette meg mindazt, amit a szülőföld adott, olyan frissen és elevenen. Nem árt figyelni mindenre, mert a későbbi és gyakori érintkezése a szülőföld világával állandóan felfrissítette benne és elmélyítette annak a világnak csodálatos gazdagságát. Haza ment Szatmárba s Anteuszként tért mindig vissza onnan, hogy mind gazdagabban és szebben építhesse bele műveibe annak tájait, emberalakjait.

Szatmárból hamar elkerült Szabolcsba, onnan Debrecenbe, Sárospatakra, Kisújszállásra, majd újra Debrecenbe s végül Budapesten találta meg állandó lakhelyét; de érdeklődése, kenyérkeresete és emlékei mindig visszairányították a boldog gyermekkori emlékek hazájába.

Előbb a Kisfaludy Társaság megbízásából, mint népköltési gyűjtő éveken keresztül járta a megye falvait, s jegyezte fel a népköltészet előtte feltáruló anyagát. Sokszor sövények tövében meghúzódva elleste és felírta a legbizalmasabb beszélgetéseket is, amelyek későbbi munkáiban mind jellembrázoló erővé váltak, s részei lettek az egész nagy életműnek, amely népéről szól.

Ő maga így vallott erről: „Bejártam szülőföldem kedves tájait, valami harminc falut, s összeírtam azokat a nótákat és meséket, amiket még abban az időben össze lehetett szedni. Voltaképpen akkor ismertem meg a falut és a falu népet. Igaz, hogy tizenegy éves koromig falun éltem a szüleimmal, de csak ezek a gyűjtő utak nyitották ki előttem a földműves nép lelkét.

Ott laktam köztük, ott háltam a kockás cihákban, tanyán, béreseknél, parasztnál, dohányosok között.

Már akkor jobban érdekelt a népdalnál maga a nép, s az életükről számtalan jegyzetet csináltam. Ezekből a feljegyzésekből lettek tíz év múlva a regényeim.”

1907. március 20-án ilyen tájékoztatást kapunk *Beóthy Zsoltnak* írt beszámolójából: „Mély tisztelettel jelentem, hogy a Szatmár megyei népköltési gyűjtemény adatgyűjtő munkáját elvégeztem. 1903 nyarán tettem az első utat, azóta összesen öt körutat tettem, a legutolsóra múlt év június havában kaptam megbízatást és segílyt.

meséket... Azonban a mostani kimenetelemmel egy kissé bajban vagyok. Félek elindulni, mert ebben az időtájban ott hallatlan rossz utak vannak. Gyalog nemcsak egyik faluból a másikba, de egyik háztól a másikig is nehéz eljutni. S így tartok tőle, hogy kis területet tudok bejárni csak, pedig én szeretnék éppen olyan széles nyomozást végezni mesék után, mint a nótákkal tettem; pláne a fonográfal sok helyre el akarok menni, ahol már voltam, dallamok felvétele kedvéért. Most ott még szekeret kapni is nehéz. Ezért én szeretném, ha a nyáron tehetném meg ezt az utat; időm is sokkal jobb volna rá, s utána járnom is jobban lehetne."

Nincs rá adatunk, hogy sikerült-e fonográfot is magával vinnie, de a fényképezést nagy lelkesedéssel végezte, s gyűjtése felbecsülhetetlen kincse a néprajztudományak. Feljegyzései alapján írta meg pár év múlva a *Borovszky-féle megyei monográfiák* sorában az 1908-ban megjelent kötet *Szatmár vármegye népe* című izgalmas és értékes tanulmányát, amelyből különnyomatokat is készítettett, s barátainak és jó ismerőseinek kedveskedett vele, mint addig megjelent egyik fontos művével.

A népköltési gyűjtés után a Monographiai Társaság tisztviselője lett, s különösen nagy kedvvel és lelkesedéssel működött közre a *Szatmár vármegye* című kötet szerkesztésében. Sőt ebben a kötetben a néprajzi tanulmányon kívül megírta *Nagybánya történetét* is, aztán a megye 301 helységének a történetét is elkészítette nagy apparátussal, ez a *Szatmár vármegye községei* című fejezetben jelent meg.

Kevésbé ismert ez a fontos adat, mert tanulmánya Vende Aladár neve alatt látott napvilágot. *Móricz Virágtól* tudjuk, hogy a monográfiába írt cikk kéziratának vastag, feketebe kötött példánya ma is megvan, s azt a belső borítéklapon így ajánlotta fiatal feleségének, *Holics Jankának*:

*Feketén fekete
rózsaszínű ifjú korunk
verejtékes munkái
tied ez is Édes! Zs.*

A százharmincöt oldalnyi községéletrajz végére pedig ceruzával ezt írta: „De sokat kínlódtam evvel. A végén azt mondta Vende, hogy ennek az ő neve alatt kell jönnie, mert a megyében őt ismerik. Hát legyen, mondtam. Úgy se voltam büszke rá, inkább restelltem a becstelen munkát. Odium is lesz belőle biztosan, jutalmul azt is odahagytam Vende uramnak, ő úgy is könnyen viseli azt.”

Azóta is nagyon sokan felhasználták *Móricz Zsigmond* tömör összefoglalásait, mert azok a leghitelesebb források alapján készültek. Ma is megcsodálhatjuk tudományos forrásfeldolgozását, amelyekbe beledolgozta egyéni feljegyzéseit és a családi levéltárakból összegyűjtött adalékokat is.

A monográfiákban megjelent illusztrációk közül ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy melyek az ő fényképfelvételei, de a megye népéről írt cikk illusztrációit biztosan ő készítette. Gyermekkoromtól kezdve állandóan emlegették szülőfalumban, hogy egy vasárnap délelőtt a templomba készülő csengeri legényeket egy kis köpcös „úr” fényképezte a csengeri piacon. Ez a fénykép benne van a kötetben a csengeri bíró, *Kún István* képével együtt. A négy, ünnepőbe öltözött legény *Kondor Pál*, *Bánk Sándor*, *Bokk Sándor* és *Szabó Ferenc*.

A népköltési utak, a Szatmár megye történetével való elmélyült foglalkozás ébren tartotta és elmélyítette a gyermekkorú élményeket, s egyúttal ihlető erővel indította el a novellaírás útján is, mert a megyei monográfia azt is elárulja, hogy már 1908-ban, a *Hét krajcár* megjelenése előtt fontosnak tartotta ezt a munkát, s a *Szatmár megyei írók* között megjelent összefoglalás minden adata arra vall, hogy azt ő tartotta lényegesnek nyomtatásban megjelentetni:

„*Móricz Zsigmond* író született Csécsén, 1879-ben. 1900-ban a *Debreczeni Hirlap* segédszerkesztője volt, 1900 őszétől Budapesten él az irodalomnak s irodalomtörténeti, esztétikai műveket ír, amelyek az *Uránia* s az *Athenaum* folyóiratokban, Az *Ujságban* s több napilapban, hetilapban és számos ifjúsági és népies vállalatban jelentek meg. Néhány elbeszélést német lapok is közölték, így a *Leipziger Tageblatt*, *Reichswerher* stb. Az *Ujságnak* megalapítása óta belmunkatársa. Dolgozik *Molière* összes színművének fordításán: már készen van „*A fősvény*” s több darab részben. Össze-gyűjtötte *Szatmár vármegye* népköltési adalékait. Erdő-mező világa c. könyve (verses állatmesék 1907) sikert aratott. Munkatársa e monográfiáknak s jelen kötetben a vármegye népéről és a nagybányáról szóló fejezeteket ő írta.

Megjelent munkái között jelentékenyebbek: *Reviczky Gyula* (1902); *Bajza nagy polémiái*, *Molière* (1903); *Gyulai Pál* mint költő (1904); *Csokonay Vitéz Mihály*, *Lúdas*

Matyi (1905); *Két biblia (elbeszélés 1906)*; *A biblia fedele, Vas Jankó, Mikor a part szakad (elb. 1907)*; *Erdő-mező világa (1907)*; *A biblia (tanulmány 1908)*.

Ezzel is közelebb jutottunk Móríc Zsigmondhoz, mert azóta is ez az egyik leg-hitelesebb forrás pályája kezdetéről. Nem sokkal a monográfia megjelenése után látott napvilágot a Nyugat-ban a *Hét krajcár* című elbeszélése, amely egycsapásra országos hírv íróvá avatta. A nemzedék nagy prózaíróját köszöntötte benne *Ady Endre*. Onnan jött, arról a földtől, amelyet Ady „Magyarország dagasztó tekenőjének” nevezett.

A szülőmegyéhez kapcsolódó emlékek közül egy alig ismertet is be kell illeszteni az időrendi sorba. Reánk maradt Móríc Zsigmondnak egy 1906. április 25-én írt levele, amelyet *Luby Géza* (1847—1911) országgyűlési képviselővé választásának támogatására írt a fehérgyarmati választókerület elnökének, *Thury Zsigmond* (1853—1914) kisari református lelkésznek. Ez a levél azt is bizonyította, hogy látta azt a választási küzdelmet, amely ebben a járásban a kormánypárti jelölt és a negyvennyolcas programmal fellépő *Luby Géza* között folyt. A választás 1906. május 3-án megtörtént, s *Luby Gézát* újra megválasztották országgyűlési képviselőnek, ellenzéki programmal. A *Thury Zsigmondnak* írt levél szövege a következő:

Kedves Elnök Ur!

Éljen Luby Géza!

Ezt irattam rá egy dalfüzet homlokára, tiszta szívből jött jókívánsággal. És most a következő meglepetéssel állok elő:

Holnapután pénteken postára teszek 100 példányt belőle s elküldöm, hogy az én kedves megyémben, azokban a falukban, ahol én minden nótát összeírtam tessék a nemzeti lobogókkal szétosztani.

Igaz, a nótákat én írtam, a zenét s a művészi címlapot egy-egy kitűnő művész csinálta, azt hiszem a választási harcot, mely remélem most lelkes, egyhangú és fényes — ez a művészi beavatkozás emelni fogja.

Nagyon kérem, tessék pártfogásba venni egy lelkes honfi-kobzos dolgát s ha több — esetleg pár száz példányt küldhetek — 2—300 példányt is szétosztának, tessék táviratozni (Budapest, IX. Üllői út 91. II. 51.) címre.

Semmi egyebet nem kérek érte, csak hogy a nyomdai költséget fizesse ki a „hazafias párt” (100 pl. 30. kor.).

És ezek után hatalmas és dicső választást kívánva, maradok kedves Ntisz Urnak igaz hű tisztelője.

Bp. 1906. április 25.

Móríc Zsigmond

Ebből a többszáz példányban megjelent kiadványból eddig egyetlen egyet sem ismerünk. *Luby Géza* leánya, *Luby Margit* (1885—1976) úgy emlékezett, hogy nagyon szép és színes, szecessziós kis füzetecske volt, s a családnál őrzött példány 1944 őszén Nagyurban pusztult el sok családi irattal együtt.

Feltehetően ennek a képviselőválasztási küzdelemnek a visszfénye tükröződik vissza az 1912-ben megjelent *Harmatos rózsa* című regényében, *Dávid Zsolt* képviselővé választási körülményei között.

A *Hét krajcár* meghozta az országos sikert s egymást követték elbeszéléskötetei a *Tragédia*, a *Magyarok*, majd 1910-ben a *Sári bíró* c. színmű és 1911-ben a *Sárarany* című regény amelyekben a szatmári világ millió problémáját mutatta be és művészi ábrázolásával, új faluképével az irodalmi élet középpontjába került.

1910-ben az ököritői tüzvész alkalmával azonnal a helyszínre sietett, s a magyar politikai rendszer bírálatával fogalmazta meg véleményét *Ököritő* című tanulmányában. A nagy tüzvész hamarosan része lett a *Fáklya* című regényének is. Egymást követték a szatmári indítású elbeszélések, regények: a *Galamb papné*, a *Harmatos rózsa*, s a világháború lélekromboló erejét elemző *Szegény emberek*. Mindaz, amit szatmári útjain látott, hallott, tapasztalt alkotó erővé váltak mind híresebbé váló szép-irodalmi alkotásaiban. Közben bejárta Ausztriát, Svájcot, Francia- és Olaszországot, de alkotásaiban akkor is a szülőföldön járt, s onnan vette az ihlető erőt, amikor éveken át színt sem látta.

Érdeklődése a húszas évek közepe táján újra szoros kapcsolatot teremtett a szabócsi és szatmári emberekkel és többször látogatott el arra a tájra. A nagykállói *Görömbey Péterrel*, a laskodi *Jármy Béla* családjával való ismeretség újra ennek a vidéknek a tájait és problémáit emelte szépirodalmi alkotásainak tematikájába. A *Kivi-*

lágos kivirradtig, a Forró mezők, a pompás remekmű: az *Ebéd*, s még számtalan elbeszélés (*A kondás legszennyesebb inge* stb.) és riport a tanubizonyosága ennek.

1929-ben lett ötven éves és csoda történt: a szülőfalu — Csécse — papja, *Orosz Kálmán* kereste fel levéllel, hogy az ötvenedik születésnapot ünnepeljék meg. *Orosz Kálmán* a kerület országgyűlési képviselőjével, *Gaál Endrével* együtt szervezte ezt a vállalkozást. Nagy meglepetés volt ez *Móricznak*, s *Orosz Kálmánnak* így válaszolt levélre: „... kijelentem, hogy a legnagyobb megtiszteltetésnek veszem, ami életemben érhet, ha szülőfalum, amelyhez csak a szeretet, a hála s a boldog és szép emlékek zavartalan sorozata fűz, szülőházamat, életem ötvenedik születésnapjára — ha isten megadná megérem —, emléktáblával jelölje meg. Ebben a sors díszes és dicsőséges akaratát fogadom, ha írói munkámat édes falum lakói s szeretett vármegyéim közönsége méltónak találják erre a tisztességre. Csak hálával és szeretettel tudom ezt fogadni.”

Megvallja: „Én magam bizony kevés ideig éltem Csécsén... De énnekem Csécse marad a tündérsziget, ahova mindig visszavágytam, ahol engem mindenki szeretett, ahol már igen kicsi gyermekkoromban feltűntem, s ahova mindig úgy tér vissza az emlékezet szárnyán a lelkem, mint a boldogság és a béke kedves szigetére.”

Az ünnepség tervei közt felmerült, hogy a szülőfaluban szobrárt is felállítanák, de ezzel nem értett egyet: „En ahhoz nagyon nyakas kálvinista s magyar puritán vagyok, hogy magamat ünnepeltessem... Én nem számítok másra, csak arra, hogy az én szülőfalum szeretettel emlékezzen rám, s szüleimre, akikre az öregek még bizonyára emlékeznek. Ha ez így van, akkor én úgy fogadom ezt a születésnapra köszöntést, mint egy bokréta virágot, amit az én édes falum ad nekem. Ötven éves vagyok, ötven könyvet írtam eddig, valamennyiben a magyar nép életét írom, hol ragyogó napfényben, hol borúban s bánatban, de mindig szeretettel. Ha ez a nép, egy kis faluja, a legszebb valamennyi közt, mert az én gyermekéveim szívárványán keresztül csak a legszebb, szívesen lát, akkor én, Isten neki, elmegyek s odaadom kezemet ezeknek a becsületes és szeretett testvéreknek. És a szívemet.”

1929. június elejére az ünnepség végső terve is készen volt, s erről így tudósítja *Orosz Kálmán*: „E percben itt volt nálam *Gaál Endre* képviselő úr s megbeszéltük a következőket: Nem lesz szobor, sem emléktábla. Én nem akarok a világi hiúságnak ilyen jelét életemben. E helyett ennél sokkal szebbet gondolt ki a képviselő úr, a díszpolgári oklevél átadása fog megtörténni azon a napon.”

Az ünnepély 1929. június 30-án, Péter-Pál napján ment végbe óriási megyei közönség részvételével. *Móricz Zsigmond* felesége és két leánya kíséretében, *Ady Lajos*, *Kárpáti Aurél*, *Nagy Endre* társaságában vett részt azon, s nagyon boldog volt, hogy újra hazahívták a szülőföldre, a Tisza partra.

Ezután is haláláig foglalkoztatta szülőföldje és nemzete minden problémája. Gondosan megőrizte a felújított kapcsolatokat rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel. Munkássága utolsó szakaszában halhatatlan művekben örökítette tovább a szatmári tájak és emberek életét, problémáit. Így született *A boldog ember*, amely regénye főhősének mintájául unokabátyját, a magosligeti Papp Mihályt választotta, s Joó György néven tette maradandóvá. A regényben topográfiailag is mindaz igazi névvel szerepel, amit annak idején a gyűjtőúton és később tapasztalt. Majd a *Betyár*-ban már a szociális követelések is megszólalnak *Avar Jani* ajkán: „A föld azé, aki megműveli”.

Gondolatban most visszaköltözött a gyermekkorba, s megírta önéletrajzi nagy művét az *Eletem regényé*-t. Tízéves koráig követi a folyamatos fejlődés rajzát, de benne, vele, mögötte egész életének minden szépsége élénk tárul. Belefért ebbe minden, amit a szülőföld tájairól őrzött lelkében. S vele és általa minden olvasójának azon az édes anyanyelven küldött üzenetet, amelyet annyira szeretünk. Azon a nyelven, amelyet gyermekkorában tanult, s amelynek ízét gondosan őrizte s állandóan frissítette és gazdagította. Tudta ezt már fiatalon is, hogy a szatmári nép nyelve milyen sokszínű: „A Szatmár megyei nép nyelve a tisztai nyelvjáráshoz tartozik. Legtisztább a Szamos mentén. A szamosparti sűrűn lakott kis falukban az országnak talán legtisztábban beszélő népe lakik... Ha a hangtani tisztasággal akarjuk leírni beszédét, meg vagyunk akadva, mert alig látszik meg a szövegen, hogy nem tiszta irodalmi a kiejtés. Természetesen megvan azért a beszédnek a maga hangtani színe, azonban a fonetika mai állása mellett ezeket a gyöngé árnyalatokat nem lehet lerögzíteni, kifejezni, legfeljebb a fonográf örökíti meg azokat a meglehetősen kicsiny, de mégis állandó és jellemző hangszíneket, amelyek a szatmári ember beszédét más vidék lakosai előtt rögtön felismerhetővé teszik.”

Ez az a magyar nyelv, amely az *Erdély* című triológiában aratja legnagyobb diadalát.

Molnár József

Orbán Balázs változatlan időszerűsége

Születésének 150. évfordulóján

Olyan gazdag munkásságot hagyott maga után, hogy még az örökség egyébként elfogulatlan bíráló is egyenként — és nem egyszerre — tudnak csak egy-egy ágat letérni a terebélyes életfából.

Tulajdonképpen nem volt igazi történész, mondják némely mai történészek, hiszen Orbán Balázs nem ismerte, nem használta fel a maga idejében a történelemtudomány minden akkori eredményét, nem alkalmazta a maga idejében a korszerű kutatási módszereket, és következtetései nemegyszer tévesek. Ez pedig nagyjából igaz is. Pedig Orbán Balázs korántsem volt „tudatlan” történész. Feljegyzések alapján alakul ki róla a kép, amely Londonban ábrázolja a British Museum olvasótermében, könyvek fölé hajólván. A szemben lévő asztalnál Louis Blanck, a híres-neves utópista szocialista búvárkodott. Ha felemelték fejüket a könyvekből, éppen egymás szemébe néztek. Blancknak igen kedvére való volt a tudásra szomjas, szorgalmas székely ifjú ember, ezért szívesen vitázott és társalgott vele. Ezeken a vitákon alighanem az udvarhelyi származású Orbán Balázs volt a hevesebb-tüzesebb, és nem az utópia megszállottja. Okkal állította róla egy másik romantikus lélek, a francia *Victor Hugo* — az elnyomásnak éppoly lázas ellensége, mint Orbán Balázs —, hogy száz ilyen emberrel meg tudná dönteni III. Napóleon császár zsarnoki uralmát. Ilyen „világkitekintéssel” is lehet tévedni, a történelembe beleképzelni, a múltba visszavetíteni kortárs vágyálmokat, mint amilyen a székelyek hun származása. Orbán Balázs történetírói munkásságát mégsem lehetne ennek alapján sommásan elítélni. Mert ő nemcsak „álmodta”, de „le is gyalogolta” a történelmet, faluról falura járva az egész Székelyföldön, Aranyos-széken és a Barcaságon, feljegyzett minden népi mondát, legendát, felkutatott minden levéltárat. Így hát a vele vitázó történészek is sűrűn hívják és fogják hívni még hosszú időn át tanúságra vagy segítségül.

Nem volt képzett néprajzos mondják róla, és joggal. Hiszen egyszerű ceruzáján és fényképezőgépén kívül alig volt más „segédeszköze”, és egy számára nagyrészt ismeretlen tudomány gyakorlati alapjait kellett megvetnie. Részletes feljegyzések, egy-egy pázsma néprajzi térképei készültek ugyan előtte is, de egységesen, mindenre ki-